

הַמוֹכֵר שׁוֹר לַחֲבֵרוֹ וְנִמְצָא נֶגְחָן

(דפ"ם צב ע"א – צב ע"ב)

רֵאשֵׁי פְּרָקִים

הַקְּדָמָה

א. ביאור הסוגיה

ב. דרכי עריכת הסוגיה בבבא קמא ובבבא בתרא

ג. גיבוש הסוגיה בכתבי היד

נספח

הַקְּדָמָה

מאמר זה בא להציע פירוש לסוגיה קצרה בפרק שישי בב"ב, סוגיית "המוכר שור לחברו ונמצא נגחן". למעשה הסוגיה בכללותה משתרעת מדף צב ע"א עד דף צג ע"ב, אולם כאן התייחסתי רק לשלב הראשון של הסוגיה, שאפשר לראות בו יחידה סגורה.

אין כאן מגמה להציג חידושים, אלא בעיקר להבהיר את השתלשלותה של הסוגיה ולברר מספר נקודות מזוית ראייה מחקרית. המאמר עושה שימוש במספר מתודות מחקריות כמו בדיקת הגרסה בכתבי היד, בחינת הטרימינולוגיה של הסוגיה, ניתוח הרבדים השונים, והשוואת מקבילות מן הבבלי והירושלמי. כמו כן נעשה שימוש במאגרי מידע ממוחשבים (פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן, מאגר כתבי יד של התלמוד של ביה"מ לרבנים באמריקה, המחלקה לכתבי יד בספרייה הלאומית). כלים אלו יכולים לסייע הרבה להבנת הסוגיה כשלעצמה, אך מעבר לכך, הם יכולים להאיר את סוגייתנו כמקרה-בוֹחֵן להבנת תופעות כלליות בתלמוד הבבלי כולו: דרכי העריכה, התפתחות הנוסח וחילופי הנוסח ועוד.

בשינויי הגרסאות הבאתי רק את השינויים שהיו נראים לי משמעותיים. הציונים הם לפי המקובל: סוגריים עגולות להשמטה, סוגריים מרובעות לתוספת. ההשוואה היא בד"כ לכ"י מינכן 95, כתב היד שעמד לפני בעל ה"דקדוקי סופרים" בעבודתו. לדוגמה:

היכי דמי: (היכי דמי) ה

משמעות הסימון היא שבכ"י מינכן מופיעות תיבות אלו, ואילו בכ"י ה (=המבורג). הקיצורים לכתבי היד מופיעים בסוף המאמר) הן חסרות. אופציה אחרת של סימון: היכי דמי: ח' ה.

וניחזי: [אמרי] וניחזי א

כלומר, בכ"י א (אסקוריאל) נוספה המילה "אמרי" במקום זה.

במהלך המאמר הובאו גם עיקרי דברי הראשונים על הסוגיה.

א. ביאור הסוגיה

ראשית, נציג את הטקסט של הסוגיה (בדפוס וילנא). השורות מוספרו ע"פ מהלכי הסוגיה, והביאור מסודר ע"פ שורות אלו.

- (1) איתמר¹: המוכר שור לחבירו ונמצא נגחן
רב אמר: הרי זה מקח טעות
ושמואל אמר: יכול לומר לו לשחיטה מכרתיו לך.
- (2) וליחזי אי גברא דזבין לנכסתא - לנכסתא אי לרדיא - לרדיא ?
- (3) בגברא דזבין להכי ולהכי.
- (4) וליחזי דמי היכי נינהו ?
- (5) לא צריכא דאייקר בישרא וקם בדמי רדיא.
- (6) אי הכי למאי נפקא מינה ?
- (7) נפקא מינה לטרחא.
- (8) היכי דמי ? אי דליכא לאישתלומי מיניה, ליעכב תורא בזוזיה !
- (9) דאמרי אינשי: 'מן מרי רשותיך פארי אפרע'.
- (10) לא צריכא, דאיכא לאישתלומי מיניה.
- (11) רב אמר: הרי זה מקח טעות בתר רובא אזלינן ורובא לרדיא זבני
ושמואל אמר לך: כי אזלינן בתר רובא באיסורא, בממונא לא.

1) מחלוקת רב ושמואל עוסקת במקרה בו אדם מכר שור לחברו ולאחר שהתקיים המכר התברר כי השור "נגחן". הכוונה כאן היא לשור חס-מזג שאינו מוכן לקבל עול ולכן אינו מתאים לחרישה ושאר עבודות חקלאיות (השימוש המרכזי בשוורים בתקופת חז"ל²). השימוש היחיד שנותר לעשות בשור זה הוא לשחטו לאכילה ועל כן ערכו נמוך יותר מערכו של שור רגיל המסוגל לעבודה.

רב מגדיר מקרה זה כ"מקח טעות". כלומר, התגלית החדשה גורמת לביטול ההליך הקנייני. על המוכר להשיב את הכסף ועל הקונה להשיב את השור. תכונה כזו בשור היא מעבר לסביר במכירה (מעבר לטעויות קלות שבד"כ מוחלים עליהם) והקונה יכול לטעון כי לא לכך התכוון כשהסכים למכירה.

מניסוח דבריו של שמואל משתמע כי אינו חולק עקרונית על רב. גם שמואל מסכים שיש כאן מקח טעות, מבחינה עקרונית, אלא ששמואל מספק "חבל הצלה" למוכר. יש למוכר טענה נגדית שיכולה להגן עליו. מישור הדיון של שמואל אינו אובייקטיבי - האם היה כאן מקח טעות או לא, אלא הוא במישור של יחסי כוחות. כוחו של מי חזק יותר. לקונה יש טענה חזקה: רימית אותי! מכרתי לי שור נגחן! המוכר, אליבא דשמואל, יכול להדוף טענה זו ע"י טענה נגדית: לשחיטה מכרתיו לך. לא היתה כאן תרמית מפני שאני התכוונתי למכור שור לשחיטה, כפי שאכן עלה בגורל שורך, שהתברר שאינו ראוי אלא לשחיטה ואם כן לא הפסדתי אותך מאומה.

1. כתב כזה: מהאמוראים.

כתב כזה: מהסתמאים.

כתב כזה: הוספות המאוחרות לסתמא דגמרא.

2. על השימוש בבהמות לחרישה בימי חז"ל, ראה: י. פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלים תשי"ן, עמ' 43-46.

לפי רב, העובדות המחשידות, הנמצאות השור נגחן, מגדירה את כל הסיטואציה כ"מקח טעות". דרך ההתמודדות ששמואל מציע למוכר היא קבלת העובדות ופירושן מחדש. המוכר לא יכול להכחיש ולומר שהשור אינו נגחן מפני שמוסכם על כולם שהוא אכן כזה. לפי שמואל, למוכר יש זכות לגיטימית להעניק הסבר לעובדה ה"חשודה": אני התכוונתי למכור לצורך שחיטה. המוכר מכיר בעובדה החדשה, נוטל עליה אחריות אך מוכיח כי עובדה זו אינה פועלת לרעתו.

2) הגמרא מעלה קושי, הן לרב והן לשמואל. מדוע מתעוררת כאן שאלה בכלל, הרי יש בידינו תבחין יעיל כדי לברר "אובייקטיבית" מה היתה מטרת הקנייה: יש לבחון את הרגלי הקנייה של הקונה, האם הוא בד"כ קונה שוורים לצורך חרישה או לצורך שחיטה.

3) הגמרא מישבת את הקושיה בתירוץ שמדובר באדם הקונה לשתי המטרות יחד, ולכן אין בנתון זה כדי לברר משהו על המקרה.

בפשט המימרה האמוראית, אין לשאלת הגמרא מקום (וממילא גם לא לתירוץ שמצמצם את מחלוקתם). לפי רב, גם במצב בו יתברר כי דרכו של הקונה לקנות לשחיטה, לא תשתנה הפסיקה. במילים "ונמצא נגחן" מגולמת התפיסה כי לקונה נקודת יתרון מעצם כך שהופתע. הקונה, בלי ספק, סבר שהוא קונה שור לחרישה ולכן אין משמעות לנתון על הרגלי הקנייה שלו. הקונה הוטעה ועל כן הוא זכאי לביטול המקח.

מאידך, לפי שמואל, גם במצב בו יתברר בוודאות שדרכו של הקונה לקנות לחרישה לא תהיה לכך שום השלכה ועדיין יוכל המוכר לטעון: "לשחיטה מכרתיו לך". כוחו של המוכר לטעון טענה כזו אינה תלויה בקונה והיא עומדת מצד עצמה. יש לו את הזכות להעניק הסבר לעובדה שמעמידה אותו באור שלילי, ללא קשר לנתונים קודמים.

אם כן, שאלת הגמרא אינה רלבנטית למימרה של רב ושמואל כשלעצמה. שאלת הגמרא יוצאת מתוך תודעה חדשה, תודעה המחפשת את הבירור האובייקטיבי לסיטואציה ולכן היא מציעה תבחינים אובייקטיביים, אולם רב ושמואל אינם עוסקים כלל בבירור אובייקטיבי, כפי שהתבאר לעיל.

שאלה זו של הגמרא מופיעה בצורה דומה בירושלמי וראה לקמן.

4) כהמשך לקו החשיבה של הקושיה הראשונה, מעלה עכשיו הגמרא קושיה שניה שהיא בעצם הצעה נוספת של תבחין אובייקטיבי. לדבריה, ניתן לבחון את הסכום ששולם, שהרי דמי שור לשחיטה זולים הרבה יותר מדמי שור לעבודה, ובכך לעמוד על מהותה האמיתית של המכירה.

השאלה מנוסחת בצורה בהירה יותר במקבילת הסוגיה בבבא קמא מו ע"א: "וניחזי אי דמי רידיא - לרידיא ואי דמי נכסתא - לנכסתא!³" (נכסתא פירושה שחיטה בארמית). בהמשך אעסוק בשאלת היחס בין שתי המקבילות.

3. ע"פ כ"י מינכן 95. כ"י רומא הוא היחיד מכתבי היד (שהיו ברשותי) שגורס בסוגייתנו את סגנון הסוגיה בב"ק, ובסגנון עצמאי: "וניחזי אי דמי נכסתא יהיב אי דמי רדיא יהיב". גם את הקושיה הקודמת (שורה 2) הוא גורס בסגנון הסוגיה בב"ק, באופן יחידאי, וראה בהמשך בבירור היחס בין הסוגיות.

ממהלך זה של הסוגיה משתמע שסכום המכירה יכול להוות פרמטר לבירור הכוונה המדויקת שעמדה מאחורי המכירה. הראשונים הוטרדו מהסתירה בין סוגיה זו לבין דברי חכמים במשנה⁴ בעניין מכירת צמד (העול שעל צוואר הבהמה): ר' יהודה קובע כי הדמים (סכום המכירה) מורים האם המוכר התכוון למכור רק צמד או, כשהדמים היו גבוהים מאד, לכלול במכירה גם את הבקר, וחכמים חולקים עליו וקובעים: "אין הדמים ראייה" (בבא בתרא פ"ה מ"א, דף עז ע"ב), ולדעתם מכר רק את הצמד.

לקושיה זו הובאו מספר תירוצים בראשונים. נביא תירוץ אחד לדוגמא, תירוץו של ר' יוסף הלוי אבן מגאש⁵. הר"י מגאש מחלק בין המקרים: "דכי קתני 'אין הדמים ראייה' הני מילי לעילוי בזבינא מידי דלא זבין ליה בהדיא, כגון צמד בקר, אבל לברורי מילתא דזבינא גופיה היכא הוא, דנדע אי הוה זביני או לא, בכי הא לא אמרו רבנן 'אין הדמים ראייה'... דגלוי מילתא בעלמא הוא". כלומר, חכמים סוברים שאין בכח הדמים להגדיר את גבולות המכירה, ועל כן במכירת צמד אינם ראייה, אך הדמים יכולים לברר את מטרת הקניה כשלעצמה, כי שם כוחם אינו כח יוצר, אלא כח מגלה בלבד. על תירוץ זה כתב הרמב"ם בסוגייתנו: "וזה הפירוק הנכון בקושיא זו"⁶ וכן כתב הר"ן⁷: "כך כתב ר' יהוסף הלוי ז"ל והוא הנכון מכל מה שנאמר בתירוץ קושיא זו".

5 גם כאן מזדקקת הגמרא לאוקימתא. מדובר בזמן בו התייקר מחיר בשר שור והשתווה למחירו של שור לעבודה⁸, ואם כן, הקריטריון של הסכום לא רלבנטי לבירור מהותה ה"אמיתית" של המכירה.

ברור כי גם שאלה זו והאוקימתא שבעקבותיה לא רלבנטיות לעולמם של שמואל ורב. רב אומר אמירה מוחלטת: הרי זה מקח טעות - הלקוח הוטעה ולכן המקח מתבטל. אין שום רלבנטיות לסכום המכירה בהקשר זה. מאידך, גם שמואל לא מתנה את כוחו של המוכר לומר "לשחיטה מכרתיו לך" בנתונים ריאליים של הסיטואציה. גם כשמחיר השור לחרישה גבוה ממחיר שור לשחיטה (וזה הרי המצב הרגיל, ואין בדברי שמואל רמז לכך שעוסק במצב חריג) יסבור שמואל שיש למוכר זכות לטעון טענתו.

6,7 שלבים (6) ו (7) הינם הוספות מאוחרות לסוגיה, כנראה מאוחרות יותר מהסתמא דגמרא. ניתן להיווכח בכך מעיון במקבילה בבבא קמא. אף כ"י או דפוס אינו גורס שם שורות אלו, למעט כ"י מינכן שמביא אותם כהוספה בשולי הגליון. גם בסוגייתנו, כה"י מענף גה⁹ אינם

4. שהרי "יחיד ורבים הלכה כרבים", וא"כ הלכה כחכמים במשנה (אין הדמים ראייה), ומאידך, סוגייתנו סוברת שהדמים יכולים להוות ראייה (בין לרב ובין לשמואל).

5. תירוצים אחרים לקושיא זו, ראה:

א. הר"י מגאש עצמו בהמשך דבריו (ד"ה "ויליחזי דמי").

ב. תוד"ה "ויליחזי אי דמי רדיא", ב"ב צב ע"א; תוד"ה "ונוחזי אי דמי רידיא", בשם ריב"ס, ב"ק מו ע"א.

ג. רשב"ס, ב"ב צב ע"א, ד"ה "ויליחזי אי דמי".

6. ד"ה "ויליחזי דמי היכי".

7. שם, ד"ה "ויליחזי דמי היכי".

8. בכ"י רומא מופיע נוסח שונה: "דזל רדיא וקאי בדמי נכיסתא". נוסח קרוב מוזכר ברשב"ס: "דזל בישרא וקס כי בישרא" (ד"ה "דאייקר בישרא").

9. במבוא לספרו תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין, מהדורה על דרך המחקר עם פירוש הסוגיות, ניו יורק ו-ים תשנ"ז, עמ' 55-25, עמד פרופ' ש"י פרידמן על איפיוניהם של כה"י מענף גה (כ"י מהגניזה המסומן אצלו ג1, המבורג) וענף פמ (פירנצה, מינכן) במסירת הנוסח לפרק זה. על רגל אחת ניתן לומר כי כה"י מענף

גורסים שורות אלו (כך בכתבי היד: המבורג, אסקוריאל ובהלכות הרי"ף). גם כ"י רומא אינו גורס אותם. ככה"י מינכן ופריז 7331 מופיעות שורות אלו רק כהוספה בשולי הגליון. מאידך, בפני חכמי אשכנז (רגמ"ה, רשב"ם ועוד) כבר עמדה גרסה זו.

ניתן לחוש את זרותם של שלבים אלו במהלך הסוגיה. הם קוטעים את רצף ההשתלשלות וחוזרים להתחלה. כיון שהעמדנו את המחלוקת בזמן שהמחירים השתוו, אין כאן מקח טעות, שהרי הקונה קיבל שור בערך הסכום ששילם ולא הפסיד מאומה, ואם כן אין מקום למחלוקת רב ושמואל.

למעשה, יש לראות שורות אלו כהוספת ביאור המנוסחת בלשון שאלה ותשובה. כדי שלא תתעורר שאלה אצל הקורא: איזו משמעות יש ל"טעות" שבמקח, איך ניתן לתרגם זאת להפסד ממשי - נוספה הבהרה (בלבוש של שאלה ותשובה) שההפסד ללוקח כאן הוא הטרחה שבמכירת השור (כדי לקבל את כספו בחזרה) ובמציאת שור אחר לחרישה.

8) כיון שמחלוקתם של רב ושמואל הועמדה במקרה בו דמי שור לחרישה ודמי שור לבשר שווים, שואלת הגמרא על שיטת רב. האם גם במצב בו למוכר אין כסף לשלם בחזרה לקונה יאמר רב שזהו מקח טעות, דהיינו שהמוכר צריך להשיב לקונה את כספו (וחקונה צריך להשיב למוכר את השור)? במקרה כזה הקונה יצא נפסד ולא יקבל את כספו עד שהמוכר יצליח להשיג כסף! הרי הקונה יכול לדאוג לכיסוי הפסדו בכך שיעקל לעצמו את השור (ששווה כסכום המכירה בדיוק, עקב הוזלת המחירים). אם כן, מדוע מגדיר רב מקרה כזה כמקח טעות ולא מתיר לקונה להמשיך להחזיק בידיו את השור?

9) לצורך חיזוק הקושיה מביא כאן בעל הסוגיה פתגם עממי, יחד עם הפתיחה הרגילה: "כדאמרי אינשי"¹⁰. תרגום הפתגם הוא: מהאיש שחייב לך (מילולית: מבעל חובך) [אפילו] סובין הפרע. הפתגם מבטא מעין עצה עממית ביחס להתמודדות עם אנשים החייבים לך כספים. אל תהיה ברוך באיכות התשלום, כי בסופו של דבר לא תראה פרוטה מהכסף. המשפט מנוסח בצורה אופיינית לפתגמים העממיים בבבלי: בעל לשון קצרה וקליטה. כמו כן יש בו משחק מילים מעניין (פארי אפרע) היוצר מצלול דומה¹¹. דוגמה נוספת למשחק מילים בפתגם עממי: "בת דינא - בטל דינא" (לן הדין - בטל הדין. סנהדרין צה ע"א).

גה (כתבי היד ג, ה, וכה"י הנוטים לנוסחם) נוטים לשמור על הנוסח הקדום והראשוני, וכה"י מענף פמ נוטים להחזיר את נוסח הסוגיה, להוסיף מונחים, לתקן את הלשון שתהיה מובנת יותר, להאחיד את הלשונות בין המקורות השונים ועוד. עם זאת, אין זה אומר כי ענף פמ הוא בהכרח מאוחר יותר. נוסחאות מסגנון פמ נמצאות כבר אצל הגאונים (למשל בעל "הלכות פסוקות"), כך שלפנינו שני אופני מסירה מקבילים של הנוסח: מסירה שמרנית ומסירה פעילה. בביאור סוגיה זו השתמשתי ברבים מכתבי היד עליהם עמד שם פרידמן (כ"י מינכן ופירנצה/ כ"י המבורג, וכ"י אסקוריאל והלכות הרי"ף [בהוצ' מוסד הרב קוק] הנוטים באופן בולט, כל אחד בשיעורו, לנוסח גה). ברור שהדברים צריכים זהירות רבה, אולם יש מקום לבחון את ממצאיו גם בפרקנו.

10. בכ"י המבורג חסרות תיבות אלו.

11. ישנם דוגמאות רבות לפתגמים עממיים בהם יש מצלול דומה (בכולם מופיע הפתיח "כדאמרי אינשי"):

בתר גנובא גנוב וטעמא טעים (ברכות ה ע"ב);

רבי רבי בר ברתך אנא (סוטה מט ע"א);

בתר עניא אזלא עניותא (ב"ק צב ע"א);

תהא לוטא ולא תהא לאטה (סנהד' צה ע"ב) ועוד.

10 הגמרא מתרצת שמדובר דווקא במקרה שיש למוכר כסף מזומן. רק במקרה כזה פוסק רב שיש מקח טעות, כך שתחום המחלוקת בין רב לשמואל מצטמצם.

11 לאחר ששרטטה הגמרא את גבולות המחלוקת בין רב לשמואל בעיניה (באדם המוכר לכך ולכך, במצב בו הוזלו דמי שור לחרישה והשתנו לדמי שור לשחיטה ובמצב בו יש למוכר כסף להשיב לקונה) מבארת הגמרא במה נחלקו רב ושמואל. המחלוקת כאן נתפסת כמחלוקת עקרונית ושיטתית ולא כמחלוקת נקודתית.

ההסברים לדעת רב ושמואל מנוסחים כאן כאילו יצאו מפייהם של האמוראים עצמם ודבר זה רווח בשי"ס.

על פי ביאור הגמרא, רב רואה מקרה זה כמקח טעות מפני שבמקרה בו מתעוררת בעיה בקשר לזהות דבר מסוים, אנו בוחנים את הרוב ומניחים שגם המקרה הנדון משתייך אליו וממילא הוא בעל אותה זהות של הרוב. כיון שרוב האנשים קונים לצורך חרישה, ממילא בכל מצב של ספק נשייך את הקניה לתחום המוכר של הרוב ונניח שהקניה היתה לצורך חרישה ואם כן זהו מקח טעות, שכן הקונה לא קיבל את השור אליו התכוון. ברור לפי זה, שאין למוכר סמכות לטעון "לשחיטה מכרתיו לך" שהרי ה"רוב" עומד כנגדו ואנו הולכים אחר הרוב.

שמואל "מתמודד" עם דברי רב בהעמדת הכלל שהביא בתחום ספציפי. חובת ההליכה אחר הרוב היא דווקא בדיני איסור והיתר, אבל בממון לא הולכים אחר הרוב, ועל כן תכונתו של הרוב: לקנות לחרישה, אינה שוללת מהמוכר להצהיר על מכירתו לצורך שחיטה.

תפיסת המחלוקת של רב ושמואל כמחלוקת בשאלה האם הולכים בממון אחר הרוב או לא היא מדורות הסתמאים. בסוגייתנו בכללותה (צב ע"א - צג ע"ב) לא נזכר אף אמורא בשמו, במהלך הקושיות והתירוצים סביב מחלוקת רב ושמואל. האמורא היחיד שזכר בסוגיה כמתרץ שאלה, הינו רבינא (צב ע"ב), אולם קטע זה מועתק מכתובות טז ע"א, שם לא נזכר כלל הדיון האם הולכים בממון אחר הרוב, והדיון הוא בתחום מצומצם יותר.

בסוגייתנו דברי רב ושמואל לא מנוסחים בלשון של כלל. רק פעם אחת בתלמוד מופיעים הדברים בלשון כלל: "אין הולכין בממון אחר הרוב" - בבבא קמא כז ע"ב, בעניין המונחים "כד" ו"חבית" במשנה, במשמעות דומה למשמעות בסוגייתנו. גם שם הכלל מוזכר בעניין מקח טעות כשה"רוב" מציין את הנורמלי בתחום המסחר (הרוב קוראים לכד "כד" ולחבית "חבית") והמיעוט את הסטייה מהנוהג הרווח. במקום אחד נזכר שהולכים בממון אחר הרוב, אולם שם מדובר במשמעות אחרת לגמרי: בעניין פסיקה כרוב הדיינים בפרום השיפוטי (סנהדרין ג ע"ב). גם שני מקומות אלו הינם מהרוב הסתמאי.

הירושלמי משקף פעמים רבות את לימודם של דורות האמוראים הראשונים בבבל, והמשך ההתפתחות בדורות המאוחרים בבבל ובסתמא דגמרא לא נמצאים בו¹². כדי להמחיש את תוספת ההסבר לדברי רב ושמואל ברוב הסתמאי, נציג זה מול זה את הירושלמי והבבלי.

12. ראה: ש"י פרידמן, פרק האשה רבה בבבלי, עמ' 300 [24], בתוך: מחקרים ומקורות, מאסף למדעי היהדות א', בעריכת ח.ז. דימיטרובסקי, ניו יורק תשל"ח.

ירושלמי שביעית ה, ג [דף לו עמוד א]

תני המוכר שור לחבירו ונמצא נוגחן רב אמר מקח טעות הוא ושמואל אמר יכיל הוא מימור ליה לשחיטה מכרתיו לך

מה אנן קיימין? אם בשמכרו לאריס דברי הכל לחרישה מכר, אם בשמכרו לטבח דברי הכל לשחיטה מכר.

אלא כי נן קיימין בשמכרו לסרסור.

בבלי בבא בתרא צב ע"א - צב ע"ב

איתמר: המוכר שור לחבירו ונמצא נגחן - רב אמר: הרי זה מקח טעות, ושמואל אמר: יכול לומר לו לשחיטה מכרתיו לך.

וליחזי אי גברא דזבין לנכסתא - לנכסתא, אי לרדיא - לרדיא!

בגברא דזבין להכי ולהכי.

וליחזי דמי... דאייקר בישרא

אי דליכא לאישתלומי... דאיכא לאישתלומי

רב אמר: הרי זה מקח טעות - בתר רובא אזלינן, ורובא לרדיא זבני; ושמואל אמר לך: כי אזלינן בתר רובא - באיסורא, בממונא לא.

תני: אתמר ס' / יכיל הוא מימור ליה: יכול לומר ר' / כי נן: כך אנו ר' / שמואל: ושמואל ר', ס' (ראה ירושלמי שביעית, מהד' פליקס, עמ' 351).

אם כן, גם בירושלמי מופיעה השאלה, מדוע שלא נבחן את המקרה לגופו ע"פ עיסוקו של הקונה, ותירוצו שונה - הירושלמי מעמיד את מחלוקת רב ושמואל במקרה בו השור נמכר למתווך (סרסור פירושו מתווך) שממילא קונה שוורים משני הסוגים, אולם חסרים בו השלבים הבאים של הסוגיה והירושלמי כלל לא נזקק לבאר את מחלוקתם של רב ושמואל בהסבר חיצוני (האם הולכים בממון אחר הרוב) כפי שמבאר הבבלי, אלא מבין אותם מתוך עצמם.

ב. דרכי עריכת הסוגיה בבבא קמא ובבבא בתרא

במוקד סוגייתנו עומדת המימרה של רב ושמואל שהסוגיה באה להציע לה ביאור.

סוגייתנו מופיעה בשני מקומות בתלמוד הבבלי - כאן, ובבבא קמא מו ע"א.

בב"ב נערכה הסוגיה על משנתנו ("המוכר פירות") מפני שהמשנה תובא בהמשך (דף צג ע"א) במסגרת המשא ומתן של הסתמא דגמרא על המימרה האמוראית כנסיון ראיה לדעת שמואל.

בב"ק מובאת סוגיה זו בהקשר לדברי חכמים "המוציא מחברו עליו הראיה" (משנה ב"ק ג', יא). מימרה זו נשנתה אצל האמורא רב יהודה, בשם שמואל, בנוסח מעובד: "זה כלל גדול בדין המוציא מחברו עליו הראיה". הגמרא מניחה שהניסוח הטוטאלי ("כלל גדול") בא לכלול תחת הכלל מקרים חריגים יותר שלא היינו חושבים באופן טבעי שהכלל חל גם עליהם. לאחר הצעת מקרה חריג אחד, מובא מקרה נוסף, והוא המקרה שבסוגייתנו. כלומר, הניסוח בא לכלול בכלל "המוציא מחברו עליו הראיה" גם מקרה שבו "רובי" ("רובא לרדיא זבני") פועל לצידו של "המוציא", ולמרות כך, אינו יכול להוציא ללא ראיה. נוח לפרש את פסיקת שמואל, שהלכה

כמותו בדיני ממונות¹³, ע"פ הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה", מפני ששמואל הוא שפוסק באופן גורף כדעת חכמים (אפילו נגד משנה מפורשת¹⁴) שהמוציא מחברו עליו הראיה.

שתי ההופעות משקפות שתי עריכות שונות של הסוגיה. ברור שמול בעל הסוגיה בבבא קמא ובעל הסוגיה בבבא בתרא כבר עמדה סוגיה ערוכה ומסודרת, שכן מהלכי הסוגיה, בשתי המקבילות, שווים והתירוצים והקושיות זהים. עם זאת, השימוש שעשו בסוגיה הקיימת שונה. אפשר לראות בבירור כי לכל עריכה צורות לשון אופייניות ואפילו מגמות שונות. העריכה המגובשת והמוקפדת יותר היא העריכה בבבא קמא. להלן אציג את הראיות לכך שעריכת סוגיית ב"ק הינה מגובשת ומשוכללת יותר, ואולי אף מאוחרת יותר, ותוך כדי כך אפרוס את השינויים המשמעותיים בין שתי ההופעות הסוגיה.

א. השאלה הראשונה של הגמרא בסוגיית ב"ב (שורה 2) מופיעה בלשון הזו:

כ"י מינכן:	וניחזי	האי	גבר'	אי	לרדיא	זבין	אי	לשחיט'	זבין
כה"י ה, א:	וליחזי	האי	גברא	אי	לרדיא	זבין	אי	לשחיטה	זבין
ר"י:	וליחזי	האי	גברא	אי	לשחיטה	זבין	אי	לרדיא	זבין

את הנוסח המופיע לפנינו בדפוס וילנא מצאתי רק בכ"י רומא, ובר"י מגאש(!). כלומר, בכה"י מענף גה, המשקפים נוסח קדום ובלתי מעובד של התלמוד, ובחלק מכה"י מענף פמ, מופיעה בעקביות נוסחה זו המציגה את השאלה בדרך קצרה, כלומר, השאלה מתארת את הבדיקה (האם הוא קונה לשחיטה או לחרישה), אך לא את המסקנות מבדיקה זו.

לעומת זאת בסוגיית ב"ק מופיעה השאלה, בכ"י מינכן, בנוסח הבא:

וניחזי אי גבר(א) זבין¹⁵ לרדיא לרדיא אי גברא דזבין לנכסתא לנכסתא

כל כה"י מאשרים את הנוסח, בשינויים מזעריים¹⁶. יש כ"י המוסיפים את הפתיח "אמרי" לפני השורה ובכך אדון לקמן. בדפוס וילנא חלה השמטת-דומות: [ד]זבין לרדיא (לרדיא)... דזבין לנכסתא (לנכסתא). נראה שכ"י רומא העתיק נוסח זה מכאן לסוגיית ב"ב.

נוסח זה הינו מגובש יותר ומציג את השאלה בצורה בהירה יותר, מפני שהוא מוסיף את המסקנות: אם הוא רגיל לקנות לשחיטה, מסתבר שהמכירה היתה לצורך שחיטה, וכו'.

שנית, נוסח זה מקפיד על אחידות לשונית: כל המשפט מופיע אצלו בארמית. לעומת זאת, בסוגיית ב"ב, מופיעה מילה עברית, שחיטה, שמופיעה בב"ק בצורתה הארמית: נכסתא.

ב. השאלה השניה בסוגיה (שורה 4) מופיעה בכל כה"י בנוסח: וליחזי דמי היכיל¹⁷, ובדפוס וילנא נוסף: וליחזי דמי היכי [נינהו]. גם כאן השאלה מנוסחת בצורה קצרה ותמציתית בלי

13. ראה בכורות מט ע"ב.

14. נגד המשנה ב"ק ה', א - אותה מעמיד שמואל כדעת סומכוס, ולדעתו חכמים חולקים עליה. ראה ב"ק מט ע"א.

15. בכ"י ה, א, פ, ושאר כה"י: דזבין.

16. השאלה מופיעה בסגנון זהה בכה"י ה, א, פ, ת, ג, פריז (בדק"ס) ובר"י וכן בראשונים על הסוגיה.

17. וליחזי דמי (היכיל) ה.

המוכר שור לחברו ונמצא נגחן

להדגים את מסקנות בדיקת הדמים. שוב, רק כ"י רומא נוקט את הנוסח האופייני של ב"ק, אולם בגרסה עצמאית¹⁸. גם בעלי התוספות הכירו כאן גרסה הנוקטת את סגנון ב"ק¹⁹.

בסוגיית ב"ק השאלה מנוסחת בצורה מלאה בהרבה:

כ"י מינכן²⁰: וניחזי אי דמי רידיא לרידיא ואי דמי נכסתא לנכסתא
 כה"י ר, פ: וניחזי אי דמי לנכסתא לנכסתא אי דמי לרידיא לרידיא
 קטע גניזה (ג2): וניחזי אי דמי רידיא רדיא אי דמי בישרא לבישרא

בכה"י אסקוריאל וויתיקן 116 השאלה מופיעה בנוסח דומה לכ"י מינכן. שוב, גם כאן נוסח השאלה בהיר יותר: מפורטות המסקנות האפשריות מבדיקת הדמים. מעבר לכך, ע"י נוסח זה נוצרת אחדות לשונית בתוך הסוגיה, בין שתי השאלות - בפרט בנוסחת כ"י מינכן ודומיו:

וניחזי אי גבר זבין לרידיא לרידיא אי גברא דזבין לנכסתא לנכסתא
 וניחזי אי דמי רידיא לרידיא ואי דמי נכסתא לנכסתא
 אחדות לשונית זו מצביעה על שלב מתקדם בגיבוש ועריכת הסוגיה.

ג. גם השאלה הבאה בסוגיה (8) מופיעה בשתי לשונות שונות, בשתי המקבילות. בסוגייתנו מופיעה השאלה בנוסח דומה בכל כה"י. נציג את השאלה ע"פ כ"י מינכן:

היכי דמי? אי דליכ(א) לאשתלומי מיני(ה) לישקול תורא בזווי²¹.

ובסגנון דומה התירוץ (10):

לא צריכ(א), לאיכ(א) לאשתלומי מיני(ה)²²

בסוגיית ב"ק שאלת הנוסח קשה יותר, אולם ניכר בבירור כי עמדה כאן לשון אחרת לסוגיה, עליה שומרים כה"י כולם. בדפוס וילנא שלפנינו מופיע הנוסח האופייני לב"ב וזאת כנראה בהשפעת הראשונים שביקרו את הנוסח של ב"ק וביכרו על פניו את הנוסח האופייני של ב"ב. הרשב"א בבבא קמא²³, למשל, מכיר את הנוסח המתאשר, כאמור, בכל כה"י ודוחה אותו. נציג

18. ר: וניחזי אי דמי נכסתא יהיב אי דמי רדיא יהיב. גם את תירוץ הגמרא נוקט כ"י רומא בלשון אחרת לגמרי, ראה הערה 6.

19. רשב"ם ד"ה "ולוחזי", תוד"ה "ולוחזי".

20. כ"י המבורג נוקט נוסח זהה אולם משמר צורת כתיב שונה:

רידיא לרידיא: רדיא לרדיא ה

נכסתא: נכסתא ה

21. היכי דמי: ח' ה, א/ לישקול: לעכב ד' וילנא/לישקליה לתוריה מיניה דידיה ר (שוב גרסא עצמאית!).

22. לא צריכא: ח' ה, א/ לאיכ: דאיכא (כצ"ל וכן הוא בכה"י).

23. מו ע"ב, ד"ה "יש שגורסיס".

את הנוסח, ע"פ כ"י מינכן, ואת קושיית הראשונים עליו:

אמרי אי דליתנהו לזוזי לישקליה לתורא בזוזא²⁴.

ובאותו סגנון התירוץ:

לא צריכא דאיתנהו לזוזי

מדוע דחו הראשונים נוסח זה (רשב"ם²⁵): "לא נהירא לי האי לישנא בתרא כלל²⁶!!":

להבנת עניין זה עלינו להסתכל ברי"ף²⁷. לפניו בבבא בתרא עמד הנוסח: "ואי ליכא לאישתלומי מיניה לישקול תורא בזוזיה". הרי"ף הסיק מכאן כי בעל חוב (=המוכר, החייב להחזיר לקונה את דמי המכירה) יכול לפרוע את חובו ממטלטלין וכדו' (=השור) דווקא כאשר

24. בשורות אלו נפלו חילופי נוסח רבים ועל כן נציג את הדברים בצורה סינופטית:

מינכן*:	אמרי	אי	דליתנהו	לזוזי	לישקליה	לתורא	בזוזא
המבורג:	אמרי	ואי	ליתנהו	לזוזי	שקול	תורא	וזיל
ר, ת	אמרי	אי	דליתנהו	לזוזי	שקול	לתורך	וזיל
אסקו'	אמרי	אי	דליתנהו	לזוזי	שקול	תורך	בזוזי
ג2**	אמרי	ואי	דליתנהו	לזוזי	שקול	תורך	וזיל
תוס'***	אי	דליכא	לאשתלומי	מיניה	לשקול	תורא	בזוזי
ד' וילנא	אמרי	ואי	ליכא	לאשתלומי	לישקליה	לתורא	בזוזי

* על הגליון תוקן: אי דאיכא לאישתלומי מינה לישתלם ואי דליכא לאישתלומי מינה לשקליה לתורא בזוזיה. וזו גרסת סוגיית ב"ב בסגנון מעובד.

** המלה "נימא" קשה לקריאה.

*** ב"ק מו ע"ב, ד"ה "ה"ג". תוס' מזכירים גרסה נוספת: "אי דליתא להני זוזיי ומביאים דעת ר"ת שדחה גרסה זו ובב"ב צב ע"ב מובאת גרסה: "אי דליתנהו להנהו זוזיי" (תוד"ה "אי דליכא").

בכ"י פ מופיעה גרסה משובשת: אמרי (אי איכי לישתלומי מינה מישתלם ו)אי דליכא לאשתלומי אי דליתנהו לזוזי לישקול לתורא בדמי (י). (שיבוש דומה מופיע בכ"י פריז שבדק"ס). שיבוש זה נוצר, כפי שכבר העיר בעל הדק"ס, מחיבור של שני הנוסחים יחד. ברור שהנוסח העיקרי גם כאן הוא הנוסח האופייני לסוגיית ב"ק. בדבר זה ניתן להוכיח מהמשך הסוגיה, בתירוץ שאלה זו (ש' 10), בו גרס כ"י פ: לא צריכי דאיתנהו לזוזי.

התירוץ מופיע בכתבי היד באופן זהה לכ"י מינכן. כ"י א מוסיף גם פה "בעיניהו". בכ"י המבורג תוקן על הגליון גם כאן: (דאיתנהו לזוזי): [דאיכא לאשתלומי מינה] וכך הוא הנוסח בדפוס וילנא: דאיכא לאשתלומי מיניה.

אני נוטה לשער שהנוסח "שקול תורך וזיל" הוא הנוסח המקורי. הביטוי מופיע בצורה זו במסכת במקום נוסף (ב"ק קה ע"ב). צורה זו - [מועל] + [שם עצם] + וזיל - נפוצה בספרות חז"ל: "שקול ידא דאספסתא וזיל" (ב"מ קט ע"א), "עקור אילנך שקול וזיל" (ב"ב לו ע"א), "שקיל אזנך וזיל" (בכורות ג ע"א) ועוד.

צורה דומה קיימת בעברית המקראית: "הנה אשתך קח ולך" (בראשית י"ב, יט), "הנה רבקה לפניך קח ולך" (ברא' כד, נא), "קחנה בידך ולך" (ירמיה לו, יד) ובמקורות חז"ל בצורה ארוכה יותר: "כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות" (סנהדרין סז ע"ב, שמות רבה [שנאן] י, ד). בירושלמי קיימת צורה מורכבת יותר בה נוסף פעל לאחר מכן: "הב ליה סבינתיה וזיל דון עימיה" (שבועות ו', ח [דף לו ע"ב]), "הב ליה תפילך וזיל כתוב לך" (מועד קטן ג', ד [דף פב ע"א]) ובצורה דומה באיכה רבה: "סיב לך הדין טרימיסא וזיל ועבדיה ליה באומנא..." (איכה רבה [וילנא] פרשה א', יג).

את חילוף הנוסח ניתן להסביר ע"פ הדמיון הפילאוגרפי: וזיל: בזוזי.

25. ב"ב צב ע"ב ד"ה "לא צריכא דאיכא".

26. ראה גם רמב"ן ד"ה "אי דליכא" (י"אין עלינו לסמוך על זה ועל זה אלא על הנוסחא שסמך עליה רבינו הגדול ז"ל"), רי"ן ד"ה "ואי ליכא" ("הנסחא הראשונה עיקר ועליה ראוי לסמוך"), רשב"א (לעיל הערה 23)

27. עמי שעד במהדי' מוסד הרב קוק.

אין לו כסף מזומן בכלל ("ליכא לאישתלומי מיניה"), אך אם יש ברשותו כסף כלשהו, עליו לפרוע בכסף ממש. דיוק זה נובע מהפשטה מסוימת: יחסי קונה-מוכר הפכו כאן ליחסי מלווה-לווה ("יבעל חוב"). בעקבות מקח הטעות המוכר צריך להשיב לקונה את כספו, כך שלמעשה הוא "בעל חוב" של הקונה.

בבבא קמא קיצר הרי"ף בלשונו ולא פירט את הנוסח שעמד לנגד עיניו, אך מ"מ ברור כי לא הרגיש פער בין הסוגיות, שכן הוא כותב שם: "כדכתבנוה בפרק המוכר פירות ולא צמחו"²⁸ (מחמת כך הסתפק בציטוט מקוטע של הסוגיה).

בעקבות מסקנה זו התקשו הראשונים (רשב"ם, ר"ת, רמב"ן, ר"ן) בנוסחה "אי דליתנהו לזוזי", משום שמדיוק בגרסה זו עולה כי המוכר יכול לתת את שורו (ולא כסף ממש) כפרעון אפילו אם יש לו עדיין כסף מזומן ורק דמי הקניה המקוריים כבר אינם בידיו. קריאה זו בולטת עוד יותר בגרסת כ"י א (דליתנהו לזוזי בעיניהו), ובגרסה המוזכרת בתוסי (אי דליתא להני זוזי)²⁹ וקריאה זו סתרה את פסיקתו של הרי"ף.

להוכחת עדיפות הגרסה של סוגיית ב"ב הובאו בראשונים שתי מקורות:

1. **ב"ק ט ע"א:** לעניין תשלום מזיק לחברו מופיעה מימרא אמוראית: "רב הונא אמר: או כסף או מיטב (דהיינו אדמה מובחרת, ע"פ שמות כ"ב, ד)". על דברים אלו מקשה רב נחמן מדרשה: "ישיב" - לרבות שווה כסף". רב הונא מתרץ שדרשה זו נאמרה דווקא במצב שאין למזיק כסף בכלל. אם כן, ניתן לשלם ב"שווה כסף" (אצלנו: השור) רק כשאין כסף מזומן בכלל! קושיה זו העלה הרשב"ם³⁰.

בתוסי בבבא בתרא (שם) הובא יישוב לקושיה זו בשם ר"י: הסוגיה היא אליבא דרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע שסוברים: "כל מילי מיטב הוא, דאי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחריתי..."³¹, דהיינו, ניתן לשלם אפילו בשווה כסף.

יישוב נוסף מובא בתוסי הנ"ל בשם ר' חיים כ"ץ³², והוא פשוט יותר: אין להשוות בין בע"ח לבין מזיק. מהתורה דין המזיק בעידית (השדה המובחרת ביותר), וממילא אינו יכול לפרוע בשווה כסף (אלא רק מדרבנן, ע"פ הכלל "כל מילי מיטב הוא"), אולם בע"ח דינו בבינונית³³ ועל כן אין לחייבו לפרוע בכסף דווקא.

2. **כתובות פו ע"א:** ממקור זה הקשה רבנו תם³⁴. שם רב פפא מעיד ששמע בשם רב חמא הלכה, מבית מדרשו של רבא, שהחייב לחברו כסף ואין לו במזומן לא יכול לפרוע ע"י מתן קרקע שלו אלא עליו למכור את הקרקע כדי להשיג כסף. רב חמא טוען כי השמועה מוטעית - הוא אינו צריך לטרוח למכור את השדה, וההלכה נאמרה בהקשר ספציפי של אדם שהיו לו מעות באמת והסתיר זאת ("יתולה מעותיו בעובד כוכבים") ולכן קנסו אותו. אם כן, אדם יכול לפרוע חובו בקרקע וכדו', אולם דווקא אם אין לו כסף, אבל אם יש לו, צריך לשלם בכסף!

28. עמי רי.

29. ראה הערה 24.

30. צב ע"ב ד"ה "לא צריכא דאיכא".

31. ב"ק ז ע"ב.

32. על דמותו ראה: א.א אורבך, בעלי התוספות, כרך א', עמ' 124-128.

33. ראה: תוספתא כתובות (ליברמן), יב, ב.

34. תוד"ה "הי"ג", ב"ק מו ע"ב.

ר"י³⁵ מישב קושי זה ע"י חלוקה עקרונית בין בעל חוב ל"לוקח דהכא". במקרה של הלוואה, המלווה מלווה על דעת שיקבל בחזרה את כספו באותה צורה, אבל אצלנו ה"טעות" חלה על אותן מעות של המכירה, ואם הן אינן בידי המוכר, אינו חייב לתת מעות אחרות ויכול לפרוע במטלטלים וכדו' (לתירוצו של ר' חיים הכהן, ראה תוס' שם).

בעקבות כך, קיבל ר"י את הגרסה "אי דליתנהו להנהו זוזי" (כך הגרסה המוזכרת בתוס') בסוגיית ב"ב. אולם, כפי שביררנו למעלה, אין לגרסה זו בבבא בתרא שום סיוע מכתבי היד. בכל אופן, ראינו כי גם במהלך זה של הסוגיה נוקטות שתי המקבילות לשונות שונות, שבעיני הראשונים היו גם בעלות משמעות הלכתית שונה.

ד. בסוגיית ב"ק מופיע המונח "אמרי" כפתיח לשלבים שונים של הסוגיה. בשני מקומות המונח מקדים שאלה = בשאלה הראשונה והשלישית (בסוגייתנו: שורות 2,8), ופעם אחת כמקדים תשובה - התשובה לשאלה הראשונה (בסוגייתנו: שורה 3). כה"י חלוקים מאד זה מזה ביחס להופעת המילה:

הופעת המונח "אמרי" בב"ק

שורה 8	שורה 3	שורה 2	
✓	✓		מינכן
✓		✓	פירנצה
✓		✓	ותיקן 116
*✓	✓	✓	המבורג
✓	✓	✓	אסקוריאל
✓		✓	ק' גניזה 1
✓	✓	**	דפוס וילנא

* מטושטש בכה"י ואולי צריך לקרוא: אמרי אי ליתנהו

** בדפוס וילנא: (אמרי): [אמאי]. ואולי הוא מקורו בשיבוש מחמת דמיון המילה.

מאידך, בסוגיית ב"ב אין אף כ"י שגורס "אמרי" בשום מקום בסוגיה.

יש יסוד להניח כי הטרמין "אמרי" הינו טרמין מאוחר למדי. כך כותב פרופ' ד' הלבני: "אין בידי לפרש את משמעות המילה 'אמרי' הבאה לפעמים בגמרא בראש הדיבור, והמשמשת לו כפתיחה. אני מתייחס אליה כאילו היא מן הסתמאים ואולי אף מאוחרת להם"³⁶. אם אכן "אמרי" הינו טרמין מאוחר יש בכך כדי להצביע על מאוחרותה של עריכת סוגיית ב"ק. יש בכך

35. תוד"ה "אי דליכא", שם.

36. ד' הלבני, מקורות ומסורות, מסכתות עירובין ופסחים, י-ם תשמ"ב, עמ' קמט, הערה **3. וראה שם ספרות בעניין.

גם להסביר את חילופי הנוסח הרבים (בציון מילה זו), שהולכים ורבים עם מאוחרותו של רובד הטקסט³⁷.

ה. לבסוף, נבחן את סיום הסוגיה בשתי המקבילות. כאן ניתן לראות בבירור את מגמות העריכה השונות בסוגיה.

הסוגיה נחתמת בהגדרת המחלוקת שבין רב לשמואל. נשווה את סיום סוגייתנו בב"ב לסיום הסוגיה בב"ק:

בבא קמא

רב אמר: הרי זה מקח טעות
זיל בתר רובא, ורובא דאינשי לרדיא הוא
דזבני,
ושמואל אמר: יכול שיאמר לו לשחיטה
מכרתיו לך
ולא אזלינן בתר רובא, כי אזלינן בתר
רובא - באיסורא, אבל בממונא לא
אזלינן בתר רובא
אלא המוציא מחברו עליו הראיה.

בבא בתרא

רב אמר: הרי זה מקח טעות
בתר רובא אזלינן, ורובא
לרדיא זבני,
ושמואל אמר לך:
כי אזלינן בתר רובא -
באיסורא, בממונא לא [אזלינן
בתר רובא]³⁸

גם כאן אפשר להבחין בצורות-לשון יחודיות לכל סוגיה. סוגיית בב"ב מתנסחת בלשון "בתר רובא אזלינן"³⁹ ואילו סוגיית בב"ק מתנסחת בלשון "זיל בתר רובא" (בכל כה"י).

אולם, ההבדל הבולט יותר הוא בסגנון העריכה.

סוגיית בב"ב נוקטת את דברי שמואל בלשון קצרה. היא לא חוזרת על המימרה שלו אלא רק "שותלת" את דברי הסתמא דגמרא בפיו של שמואל. לעומת זאת, סוגיית בב"ק מצטטת את דברי שמואל במלואם ורק אח"כ מוסיפה את דברי הפרשנות הסתמאית⁴⁰. סגנון זה משקף נוסח מוקדם יותר אשר בא ליצור אחידות בהבאת דברי רב ושמואל.

הבדל משמעותי יותר הוא בהסבר דעת שמואל. סוגיית בב"ב מסתפקת בדחיית שמואל לדברי רב שהולכים אחר הרוב. שמואל, כאמור למעלה, "מתמודד" עם דברי רב בהעמדת הכלל שלו בתחום ספציפי - בדיני איסור והיתר, אבל בממון, ל"שיטתו" לא הולכים אחר הרוב, ועל כן תכונתו של הרוב - למכור לחרישה - אינה שוללת מהמוכר להצהיר על השתייכותו למיעוט המוכר לשחיטה. בכך די להסבר דעת שמואל ואין צורך להזדקק לסברות נוספות. אם נשתמש בלשון הרשב"ם: "דבממונא לא אזלינן בתר רובא אלא אחר טענה טובה"⁴¹.

37. לדוגמא, בדברי רב ושמואל עצמם כמעט ואין חילופי נוסח בכלל. על ריבוי חילופי נוסח כקריטריון למאוחרותו של רובד בטקסט, ראה: ש"י פרידמן, פרק האשה רבה בבבלי, עמ' 306 [30], בתוך: מחקרים ומקורות, בעריכת ח.ז. דימיטרובסקי, והספרות הנזכרת שם בהערות, וכן הני"ל, להתהוות שינויי הגרסאות בתלמוד הבבלי, בתוך: סידרא ז', עמ' 98, הע' 68 (מ"וכן כמה" ואל"ך).

38. השלמה ע"פ מ, א, פ. נוסח קצר יותר בה: בממונא לא אזלינן.

39. כ"ה כה"י: מ, א, פ, אבל בה: זיל בתר רובה.

40. כ"ה ב כה"י: ה, ג, א, ת, אבל במ ופ חסרים דברי שמואל עצמו.

41. ד"ה "יכול לומר לוי". אולם גם הוא נוקק בהמשך ביאורו לדין "המוציא מחברו עליו הראיה"!

אולם, כל עניינה של סוגיית ב"ק הוא למצוא מקרה שאליו התכוונו חכמים (בנוסח המעובד שבפי רב יהודה) באמרם "זה כלל גדול בדין: המוציא מחברו עליו הראיה". כאן דברי שמואל כבר לא מתפרשים מתוך עצמם וגם לא מתוך מסורת הפירוש הסתמאית. נוצר צורך לבסס את זכותו של המוכר לדחות את טענת הקונה ולא מספיקה כאן ההסתייגות מהכלל "זיל בתר רובא". על פי סוגיית ב"ק, כוחו של המוכר נובע מכך שהכסף ברשותו. עובדה זו מעניקה לו יתרון על הקונה, שבשביל להוציא ממנו את הכסף יאלץ להביא ראיה.

המשפט "המוציא מחברו עליו הראיה" לא מתאים ברצף השתלשלות הסוגיה וניכר שהוא "מודבק". בכל כה"י חסרה מילת הקישור "אלא" שבדפוס וילנא⁴² וכך בולט יותר חיבורו המלאכותי של משפט זה.

בכל זה יש כדי לחזק את ההצעה בדבר מאוחרות הסוגיה בב"ק. בסוגיה זו נוסף, בהסבר דברי שמואל, עוד שלב אחד של פרשנות, ע"י הכנסת הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה".

כאשר אנחנו נתקלים בשני מקורות מקבילים ומקור א' נוקט נוסח מלא יותר ממקור ב', ניתן לראות זאת מחד כהשמטה שהתרחשה במקור ב', ומאידך כהוספה שהתרחשה במקור א'. לעניות דעתי, ברור כי סוגיית ב"ק היא המוסיפה על סוגיית ב"ב ולא סוגיית ב"ב היא המשמיטה.

ראשית, ראינו כי ניתן להבין את ההסבר לדעת שמואל בצורה יפה בלי להזדקק ל"המוציא מחברו".

שנית, נראה שמקומה המקורי של הסוגיה הינו בבבא בתרא. בב"ב ברורה ההצמדה למשנה. משנתנו תזכר בהמשך, במסגרת השקלא וטריא בדעות שמואל ורב, ובהקשר לכך מובאת סוגייתנו. בב"ק, מאידך, מובאת כל הסוגיה רק כתיאור של מקרה עליו נסוב המשפט "זה כלל גדול בדין..." וגם זאת, כמקרה שני, אחר מקרה ראשון פשוט יותר.

השתא דאתינו להכי, יתכן שבכך טמונה הסיבה לחילופי הנוסח בשאלה השלישית של הסוגיה. כאמור, סוגיית ב"ק נסובה סביב הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה". אולי בגלל זה נשנתה השאלה בלשון "אי דליתנהו לזוזי" ותורצה בלשון "דאיתנהו לזוזי". הויכוח בין המוכר לקונה הוא על כספי המכירה אותם תובע הקונה בחזרה. שמואל אומר את דבריו, ע"פ בעל הסוגיה, דווקא כאשר "איתנהו לזוזי", דהיינו, הכסף נמצא בידי המוכר, והקונה הוא ה"מוציא מחברו". אולם כאשר הכסף לא בידי, אינו יכול לטעון "לשחיטה מכרתיו לך" - כוחו נפגם, מפני שאינו מוחזק יותר בכסף זה. ולכן בלישנא זו הדגש הוא על ה"זוזי", ולא על יכולתו הפיננסית של המוכר לשלם (כמו בלישנא "דליכא לאשתלומי מיניה").

ג. גיבוש הסוגיה בכתבי היד

השלב הבא בגימורו של נוסח הסוגיה מתרחש בכתבי היד.

פרופ' ש' פרידמן, בביאורו לפרק "השוכר את האומנין", עמד על נטייתם של כה"י מענף פמ לשכלל ולתקן את נוסח הסוגיה. אחת התופעות הרווחות בהקשר זה היא הוספת לשונות הצעה למהלכים בסוגיה כדי ליצור אחידות וסטנדרטיזציה של הסוגיות⁴³. תופעה זו מתרחשת גם

42. בכ"י ה: והמוציא מחברו... גם כאן נראה שנוספה הו' לשם קישור.

43. ראה: ש' פרידמן, תלמוד ערוך פרק השוכר את האומנין, כרך הנוסח, עמ' 32.

אצלנו. במספר מקומות בסוגיה מוסיפים כה"י מענף זה לשונות הצעה (הציטוטים הם ע"פ ד' וילנא):

3) בגברא דזבין להכי ולהכי

מ, פר, ר: נוסף לפני השורה "לא צריכא".

ה, א, ה: חסר.

8) היכי דמי? אי דליכא לאשתלומי מיניה

מ, פר: מופיע הפתיח "היכי דמי".

ה, א, ה: חסר.

10) לא צריכא דאיכא לאשתלומי מיניה

מ, א, פר: מופיע הפתיח "לא צריכא" (בפר הקריאה קשה).

ה, (ה) 44: חסר.

כמו כן, כבר ראינו לעיל כי שורות 6,7 חסרות בכ"י רבים (ה, ה, א, ר) ומופיעים רק בכה"י מענף פמ (מופיע בכ"י מ, ובפר מופיע רק בהוספה בגליון).

גימור אחרון מתבצע בדפוסים. בדפוס וילנא נוסף:

4) וליחזי דמי היכי [גינהו]

6,7) [אי הכי] למאי נפקא מינה [נפקא מינה] לטרחא

8) (לשקול) תורא { כ"ה בכתיב היד } : [ליעכב] תורא

הוספות אלו באו להנהיר את הנוסח לקורא. את החילוף האחרון ניתן להסביר בדקדוק לשוני. הביטוי "לשקול תורא בזוזי" לא מתאים כל כך כאן. הקונה אינו צריך "לשקול" לקחת את השור, שהרי השור כבר אצלו, ולכן מתבקש, אם נרצה לדקדק בלשון, תיקון הנוסח.

לסיכום,

בחנו את מימרתם של רב ושמואל כשלעצמה, ואת ההבנה של הסתמא דגמרא למימרא זו.

ראינו כי שתי המקבילות לסוגיית "המוכר שור לחברו ונמצא נגחן" משקפים שתי עריכות שונות של הסוגייה. כל מקבילה היא בעלת סגנון ייחודי ומשתמשת בביטויים שונים. יש יסוד להניח כי עריכת סוגיית ב"ק הינה מאוחרת יותר, אולם הדבר לא מוכח בצורה מוחלטת. לעת עתה ניתן להסתפק בלשון זהירה ולומר כי לפנינו שתי עריכות שונות זו מזו שנתחברו ככל

44. הרי"ף קוטע את ציטוטו בכותרת לתירוץ: "ופרקינן דאיכא לאשתלומי...". ויתכן שזהו ציטוט חלקי.

הנראה בבתי-מדרש שונים. ראינו שלשינויי הלשון היתה משמעות עצומה בעיני הראשונים שניסו לקבוע את נוסחה ה"אמיתית" של הסוגיה, ואף ציינו את המשך התקנת הנוסח בשלבים מאוחרים יותר, בכתבי היד ובדפוסים.

נספח

כתבי היד והדפוסים בהם השתמשתי וסימניהם⁴⁵:

בבא בתרא	בבא קמא
מינכן 95 (מ)	מינכן 95 (מ)
המבורג 165 (ה)	המבורג 165 (ה)
אסקוריאל 3-1-G (א)	אסקוריאל 3-1-G (א)
פריז 7331 (פר)	פירנצה 9-7 (פ)
רומא [בדק"ס] (ר)	ותיקן 116 (ת)
הלכות הרי"ף, הוצ' מוסד הרב קוק (ף)	רומא [בדק"ס] (ר)
דפוס וילנא	הלכות הרי"ף, הוצ' מוסד הרב קוק (ף)
	קטע גניזה : אוקספורד בודלי 2667/27 (ג) ⁴⁶
	דפוס וילנא

45. כתבי היד (למעט ר, ג) לקוחים ממאגר כתבי היד לתלמוד הבבלי של ביהמ"ל באמריקה ואני חב להם תודה על אוצר זה.

46. תודתי למחלקה לכתבי יד בספריה הלאומית על רשות השימוש בכח"י.